

Абытов Б.К.

**КАРА-КУЛЖА РАЙОНУ СОГУШ МЕЗГИЛИНДЕ:
«БААРДЫГЫ ФРОНТ ҮЧҮН, БААРДЫГЫ ЖЕҢИШ ҮЧҮН!»**

Абытов Б.К.

**КАРА-КУЛДЖИНСКИЙ РАЙОН В ГОДЫ ВОЙНЫ:
«ВСЕ ДЛЯ ФРОНТА, ВСЕ ДЛЯ ПОБЕДЫ!»**

В.К. Abytov

**KARA-KULZHA IN THE WAR YEARS:
«EVERYTHING IS FOR THE FRONT, EVERYTHING IS FOR VICTORY!»**

УДК: 947.24(575.18)

Бул макалада Улуу Ата Мекендик согуштагы Кара-Кулжа районунун элинин көрсөткөн баатырдык эрдиктери боюнча малымат.

Негизги сөздөр: фронт, согуш баатырлары, тылдагы күжүрмөн эмгек, салым, жоготуулар, ардагерлерге урмат.

Данная статья посвящается героическому вкладу в Победу жителей Кара-Кульджинского района в годы войны.

Ключевые слова: война, мужество фронтовиков, героизм труженников тыла, потери, слава ветеранам.

This article is dedicated to the heroic contribution to the Victory of the residents of Kara-Kuldja region during the war.

Key words: war veterans, the courage, heroism, loss, workers of rear thank veterans.

Азыркы Кара-Кулжа району, мурда Совет району деген ат менен 1936-ж. Кыргыз АССРи Кыргыз ССРи болуп кайра түзүлгөндөн кийин 1937-жылы 23-мартта Кыргыз ССРинин Кеңештеринин кезексиз V курултайында бекитилген Кыргыз ССРинин жаңы Конституциясынын «Мамлекеттик түзүлүш» бөлүгүнө ылайык Кыргыз Советтик Социалисттик Республикасынын 44 районунун бири катары түзүлгөн. Алар: Алай, Ала-Бука, Ак-Талаа, Араван, Ат-Башы, Балыкчы... **Совет, Өзгөн** ж.б. Ошентип 1937-ж. 23-мартта биз алгачкы Совет району деген ат менен өз алдынча администрациялык-аймактык биримдик болуп бөлүнүп чыккан. Көп өтпөй ошол эле Кыргыз ССРинин БАК Президиумунун атайын токтомуна ылайык республиканын аймагында кайрадан ирилештирилген администрациялык-аймактык биримдик катары 4 округду түзүү жөнүндө чечими кабыл алынган. Жаңы түзүлгөн округдар: 1. **Ыссык-Көл** округу борбору Кара-Көл шаары..., 2. **Тянь-Шань** округу борбору Нарын шаары..., 3. **Жалал-Абад** округу борбору Жалал-Абад шаары..., 4. **Ош** округу борбору Ош шаары, курамындагы райондор: Алай-Гүлчө, Баткен, Кара-Суу, Куршаб, **Совет**, Өзгөн, Ош, Лейлек; жумушчу поселоктор Кызыл-Кыя, Сүлүктү жана Ош шаары». Биздин район бул жолу да өзүнүн мурунку аталышында калды.[1]

Жогорудагы администрациялык аймактык бөлүштүрүү өз натыйжалуу пайдасын бербегендиктен кийинчерээк, мурдагы округдарды жоюп, согуштун

алдында, 1939-ж. 21-ноябрында Кыргыз ССРинин Жогорку Кеңешинин Президиумунун «Фрунзе, Ыссык-Көл, Тянь-Шань, Жалал-Абад жана Ош областарын түзүү жөнүндөгү» атайын токтомуна ылайык 5 област түзүлгөн. Алар: Фрунзе, Ыссык-Көл, Тянь-Шань, Жалал-Абад жана «...5. Ош областы борбору Ош шаары. Ош областынын курамына төмөнкү райондор кошулсун: Алай, Араван, Баткен, Гүлчө, Кара-Суу, Куршаб, Лейлек, Ноокат, Ош, **Совет**, Өзгөн, Халмион, Чоң-Алай».[2] Учурдагы Кара-Кулжа районунун негизги бөлүгү Совет району болуп, бирок бир катар Өзгөн тараптагы четки айыл-кыштактары мурдагыдай эле Өзгөн районунун курамына кирип калган.

Советтер Союзунун баардык элдеринин тарыхына ташка тамга баскандай из калтырган мезгил экинчи дүйнөлүк согуштун негизги бөлүгү, Улуу Ата Мекендик согуш жылдары, бул апаат согуштагы Улуу Жеңишке кыргыз эли, Кыргызстан жана анын ичинде Ош областынын, андагы Совет (азыркы Кара-Кулжа) районунун калкынын башкалар сыяктуу эле кошкон салымы зор жана баа жеткис.

Улуу Жеңишти бир жагынан ошол согуш талааларындагы каарман, эр жүрөк, тайманбас баатыр жоокерлер, экинчи жагынан тылдагы эмгекчилер, балдар, аялдар жана кары адамдар ошол согушка кеткен жигиттердин ордун басып, «**Баардыгы фронт үчүн, баардыгы жеңиш үчүн!**» - ураанынын алдында эмгектеги эрдиктери менен жеңишти камсыз кылышканы баарыбызга маалым.

Фашисттик Германия «Барбаросс» деп аталган чагылгандай тез согуш планы боюнча Советтер Союзун бир нече жумада эле талкалап, 1941-ж. кышына чейин СССРди толук басып алмак. Неметтик-фашисттик баскынчылардын жырткычтык менен кол салышы совет элинин тынч жашоосун бузуп, социалисттик Ата Мекен катуу коркунучта болуп, совет элинин көз каранды эместиги жана эркиндиги үчүн Улуу Ата Мекендик согуш башталган. 1941-ж. 22-июнда башталган ошол согуштун фронтторунда Кара-Кулжанын жоокер, тайманбас эр жигиттери, тылдагы эли да өз чоң салымын кошкон.

Белгилүү болгондой Кыргызстанда СССР Жогорку Советинин Президиумунун 1941-ж. 22-июнундагы Указына ылайык өлкөдө аскерге милдеттүүлөрдү жалпы мобилизациялоо иши башталган. Бул иштин

жүрүшүндө Кыргызстанда 385-аткычтар дивизиясы, кийин 40, 153-аткычтар бригадалары, 2 улуттук атчандар дивизиясы түзүлүп, алар республиканын өнөр жай ишканалары жана колхоздору тарабынан жабдылган. Ошолордун курамында Кара-Кулжалык жоокерлер, эр жүрөк азаматтар да болгон. Алардан согушка биринчи болуп Кыргызстандын аскер комиссары генерал-майор И. Панфилов командалык кылган 316-аткычтар дивизиясы кирген. Кыргызстандык жоокерлер Москванын, Сталинграддын алдындагы, Түндүк Кавказдагы, Курскидеги салгылаштарда, кийинчерээк Украинаны, Белоруссияны, Польшаны, Венгрия, Чехословакияны бошотууда, Берлинди алууда эрдиктин үлгүсүн көрсөтүү менен баатырларча кармашышкан. Дээрлик көпчүлүгү баатырларча курман болгон. Ошентип, Улуу Ата Мекендик согушта Советтер Союзунун элдери сыяктуу эле Кара-Кулжалыктар да эркиндик, көз каранды эместик үчүн жан аябай салгылашкан. Көп улуттуу Советтик Армиянын катарында Кыргызстандан чакырылган 363.200 жоокер Ата Мекенди баатырларча коргоп, дээрлик көбү фронт талааларында душманга каршы жан аябай согушуп, түбөлүккө калып, Мекен коргоонун үлгүлөрүн көрсөтүшкөн.

Улуу Ата Мекендик согуш башталаары менен кандуу майданга биздин кичинекей, эң алыскы тоо арасында, Кытай менен чек аралаш жайгашкан Совет районунун ошол кездеги баардык айыл-кыштактарынан, колхоз-совхоздорунан **4.650** жоокер аттанган, Улуу Жеңишке алардын **2.305** жетпей, кандуу согуш талааларында баатырларча курман болушкан. Фронттордон кайтып келген **2.345** жоокердин жарымына жакыны түбөлүк жаракаты, майыптыгы менен кайтып өз кичи мекендерине келген. Булардан башка миңдеген адамдар, согуштай бекем тартиптеги эмгек фронтторуна жөнөтүлгөн. Эмгек фронтуна чакырылгандардын да көбү кайтпай калган. Тилекке каршы, биздин райондон барган эмгек фронтунун жоокерлеринин так саны азыркыга чейин белгисиз. Ал кездеги Совет району ондогон колхоз, совхоздор болуп бөлүнүп, ар биринин калкы, эмгекчилери Жеңиш үчүн өз күжүрмөн салымдарын кошкон.

Согуш кезинде өз уулдарын фронтко жөнөткөн колхоз, совхоздор бүгүнкү күнгө чейин сакталбай, азыркы заманына жараша бөлүнгөн аймактык-администрациялык биримдиктерде, т.а. айыл өкмөттөрдөн төмөндөгүдөй жоокерлер согуш талааларына аттанган:

№	Азыркы айыл өкмөттөрүнүн аталышы	Фронтко аттанган жоокерлердин саны	Согуштан кайтпай калгандардын саны
1.	Кара-Кулжа	1941	825
2.	Ылай-Талаа	608	372
3.	Чалма	385	200
4.	Кашка-Жол	279	186
5.	Кара-Кочкор	252	88
6.	Алайкуу	232	182

7.	Сары-Булак	226	15
8.	Кара-Гуз	221	168
9.	Кызыл-Жар	195	56
10.	Ой-Тал	117	85
11.	Капчыгай	110	89
12.	Кеңеш	84	39
	Район боюнча	4650	2305

Таблицадан байкалгандай согуш учурунда эң көп жоготууга учураган айыл өкмөттөрүнүн катарында Чалма, Ылай-Талаа, Кашка-Жол, Алайкуу, Карагуз, Капчыгай айыл өкмөттөрү болгон. Согуш талааларынан кайтпай калгандардын жаркын элестери эл-жеринде түбөлүк сакталып калды. [3] Дээрлик баардык айыл округдарында Улуу Ата Мекендик согуштун катышуучуларынын урматына атайын эстеликтер тургузулуп, алардын аты-жөнү жазылган.

Улуу Ата Мекендик согушта каармандык менен салгылашып, далай эрдиктерди көрсөтүп, өз эли-жерине аман келип, согуштан кийинки турмушта өз салымдарын кошкон районубуздун сыймыгы болгон ардагерлерибиз: **Абакиров Маамыт – Социалисттик Эмгектин Баатыры, Сооронбай Жусуев – Кыргыз Эл Баатыры, Абдыразаков Сагынбай, Азимов Күчүкбай, Козуев Иса, Ормонов Камбар, Токтобаев Маамат, Осмонов Мойдун, Зикиров Тупан, Алишов Сатыбалды, Абдиев Сакен, Моңошов Андаш, Ысакбаев Ашим, Арзиев Ысак, Термечиков Сати, Чалказак Батай, Култаев Жумабай, Иманбеков Бедел, Кулубаев Козу, Париев Сайди, Маматов Тойгонбай, Бердалиев Мырза-Ибраим, Баимбетов Нурдин, Умаров Усен, Тайчабаров Осмонали, Жолдошов Ыдырыс, Кожошов Усен, Абдраев Маматкадыр, Абдылдаев Курман, Каипкулов Ансатар, Жунусов Калыкбек, Садырбаев Турдубай, Назаров Кадырали, Курмантаев Нәжмидин, Токтосунов Асанбай, Алиев Токтогул, Кармышаков Жакып, Матиев Базарбай, Омуралиев Бакир, Токторбаев осмон, Казакбаев Тойчубай, Сарыбаев Ияз, Осмонов Арыкбай** ж.б.

Улуу Ата Мекендик согуштагы Жеңишти тылдагы эмгекчилердин күжүрмөн эмгектери, фронтторго ар тараптуу жардамы камсыз кылганы да талашсыз. Улуу Ата Мекендик согуш кезинде Кыргызстан, анын ичинде Ош областы жана андагы Совет району фронтту тамак-аш, кийим кече ж.б. айыл, мал чарба, дыйканчылык продукциялары менен камсыз кылып турушкан.

Согуштун башталышында эле Кыргызстандын эл чарбасын согуштук багытка которулуп, «**Баардыгы фронт үчүн, бары жеңиш үчүн!**» - деген ураанды туу тутушкан. Кыргызстанда фронтко жакын жайгашкан райондордон эвакуацияланган калкты жайгаштыруу боюнча өзгөчө чоң иш аракеттер жүргүзгөн. Согуш жүргөн жерлерден 1941-ж. июлунан 1942-ж. январына чейин эле Кыргызстанга 61,8 миңден ашуун адам келген. 1942-ж. аягына чейин дагы 138,9 миң киши эвакуацияланган. Мындан тышкары Кыргызстанга Польшанын 12,9 миң атуулдары депортацияланган. Буларга кошумча

1944-ж. Түндүк Кавказ, Крым, Волга боюндагы бир топ элдер зордук менен көчүрүлүп, республикага, Ош областына, анын ичинде Кара-Кулжа районунун Кара-Кочкор, Кашка-Жол айылдарында жайгаштырылган. [4]

Кара-Кулжа эли фронтко тамак аш, кийим-кече менен катар эле ар тараптуу башка жардамдарды да көрсөтүп келишкен. Тылдагы эмгекчилер фронтко өнөр жайдагы, талаалардагы, мал чарба фермаларындагы кайратман эмгектери менен гана жардам бербестен жеке каражаттары аркылуу да согуш техникаларын курууга жардам көрсөтүшкөнү маалым. Эмгекчи эл, карапайым калк фронт үчүн өздөрүнүн жеке баалуу буюмдарын, эмгек акысынын бир бөлүгүн, алтын, күмүштөрүн жөнөтүшкөн. 1941-ж. августта Совет (азыркы Кара-Кулжа) районунун эл тарабынан **2.007 миң**, сентябрда - **1.670 миң**, октябрда – **1.579 миң рубль** чогултулуп, фронт кызыкчылыгына жөнөтүлгөн. Дал ошол 1941-ж эле аягында атайын фондко **9.090 миң рубль** акча, **38,9 кг алтын** жана **күмүш, 16.117.000 рубль** мамлекеттик заемдун облигациясы чогулган. [5]

Согуш мезгилинде Кыргызстан эли **93 танк** же **186 согуштук самолет** жасаганга жеткидей акча каражатын чогултканы белгилүү. Бул кыргыз журтчулугунун, республикабыздын элдеринин чогулткан каражатына түзүлгөн «**Советтик Кыргызстан**» аттуу **танктар колоннасы** 1942-ж. ноябрынан немецтик баскынчыларга сокку ура баштаганы тарыхый чындык. Биздин Кара-Кулжа эли мындай жөрөлгөгө да өздөрүнүн жигердүү салымдарын кошкон.

Кара-Кулжа айыл өкмөтүнө караштуу 1-Май айылынын тургуну, **Жусубалисва Жийедайым** - согуш мезгилдинде танк жасоого **75.000 рубль** топтоп берсе, Ылай-Талаа айылынын тургуну **Өмурзакова Зулпу 132.000 рубль** топтоп берген. Районубуздун Сары-Булак айыл өкмөтүнө караштуу Конокбай-Талаа айылынын тургуну **Кулманбетова Эркебубу** 1 танк жасоого алтын топтоп берсе, Алайку айыл өкмөтүнө караштуу Көк-Арт айылынын тургуну **Ибраева Сурмабу** чоң суммадагы акчалай каражат топтоп берген. Ошолордун катарында Чалма айыл өкмөтүнүн Токбай-Талаа айылынын күжүрмөн эмгекчиси **Сатанова Маржан** фронтко жардам иретинде акча топтоп, мамлекеттик заемдорду алып, алтын буйумдарын тапшырып танк курууга көмөктөшүү менен фронтко азык-түлүк камдап жардамдашса, Кеңеш айыл өкмөтүнүн, аты уйкаш айылынын кайратман эмгекчилери **Акматова Пашагүл, Кудайбердиева Иран** ооруктагы

күжүрмөн эмгектери менен таанылышып, фронтко жип ийрип, байпактарды токуп, курут, талкан жасап, эт-сүт продукцияларын топтоп фронтко жөнөтүп турушкан. [6]

Ошол апаат согуш мезгилинде ооруктагы күжүрмөн эмгектин, айыл-чарба өндүрүшүнүн мыкты уюштуруучусу, малдын төлүнүн санын жана сапатын, кунардуулугун жогорулатууга кошкон өзгөчө салымы үчүн 1940-41-жылдары Чалма айылынын айылдык Кеңешинин төрагасы, 1941-1963-жылдары аталган айылдын «Ленинчил-Жаш» колхозунун башкармалыгынын төрагасы **Исаев Беделбай** 1947-ж. жогорку – **Социалистик Эмгектин Баатыры** наамына татыктуу болгон. [6]

Ошентип Улуу Ата Мекендик согуш мезгилинде Кара-Кулжа районунун калкы да бүт совет элдериндей эле Улуу Жеңишке өз зор салымдарын кошкону маалым. Кезинде район эли бир жакадан баш, бир жеңден кол чыгарып «**Баардыгы фронт үчүн, баардыгы жеңиш үчүн!**» - урааны алдында оорукта күжүрмөн эмгек кылышса, эр азаматтарыбыз согуш талааларында эрдик кылышып, жеңишке өз салымдарын кошкон. Учурда Кара-Кулжа районунун баардык айыл кыштактарында фронттогу жеңишке чоң салымдарын кошкон Улуу Ата Мекендик согуштун жоокер, тылдагы эмгек ардагерлерине өзгөчө сыймыктануу менен эстеликтер тургузулуп, көзү өткөндөргө да, көзү тирүүлөргө да таазим этип, сый урмат көрсөтүлүп келүүдө. Ар бир согуш жана эмгек ардагери биздин сыймыгыбыз экени талашсыз.

Адабияттар:

1. Кыргыз Республикасынын Борбордук мамлекеттик архиви. - Ф. 56. Оп.4. Д. 91. 145-б.; КПСС и Советское правительство о Киргизстане. Сб. док. (1924-1974 гг.). – Фрунзе, 1974. –С.35-36.
2. Кыргыз Республикасынын Борбордук мамлекеттик архиви. -Ф. 350. - Оп.1. Д. 502. 16-б.; КПСС и Советское правительство о Киргизстане. Сб. док. (1924-1974 гг.). –Фрунзе, 1974. –С.36-38.
3. Кара-Кулжа районунун учурдагы архиви. Атайын папка «Улуу Жеңишке 70 жыл».
4. Абытов Б.К. Кара-Кулжа: доорлор жана инсандар тарыхы // Кара-Кулжа району. Энциклопедия. – Б., 2013. - 47-48-бб.
5. Кара-Кулжа району. Энциклопедия. – Б., 2013. - 47-б.
6. Кара-Кулжа районунун учурдагы архиви. Атайын папка «Улуу Жеңишке 70 жыл».
7. Кара-Кулжа району. Энциклопедия. – Б., 2013. -196-б.

Рецензент:

кандидат исторических наук Акматова А.Т.